

Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir İnceleme

Mehmet Duman*
Nigâr Samadov*

Özet : Coğrafi yakınlığının yanı sıra her iki ülke ekonomilerinin birbirini tamamlayıcı nitelikte olmak üzere farklı üretim yapılarına sahip olmaları, Türkiye ve Rusya Federasyonu açısından büyük bir ticari potansiyel yaratmaktadır. Rusya Federasyonu, başta tekstil ve gıda olmak üzere, pek çok temel tüketim malına ihtiyaç duymaktadır. Türkiye ise, Rusya'nın tüketim talebinin bir kısmını karşılayabilecek kapasitededir. Buna karşılık, Türkiye'nin şiddetle ihtiyaç duyduğu petrol, doğal gaz ve diğer hammaddelere Rusya bolca sahiptir ve Rusya Federasyonu hizmet sektörü Türk inşaat sektörü için büyük imkanlar sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya Federasyonu Ekonomisi, Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri, Bavul Ticareti (İnformel Ticaret).

1. Giriş

Rusya Federasyonu'nun kurulması aşamasında, Türk-Sovyet ekonomik ilişkileri, son 70 yılın en yüksek seviyesindeydi. İki ülke arasında sadece ticari değil, bilimsel ve teknik konularda da işbirliği söz konusuydu. 1991 yılında Sovyetler Birliği

---

* Prof. Dr. M. Duman, Kocaeli Üniversitesi, İktisat Bölümünde öğretim üyesidir.

* İktisat Bilim Uzmanı

dağılma sürecine girmiş ve onu oluşturan 15 ülke bu süreçte bağımsızlıklarını kazanmış ve kendi başlarına çeşitli ülkelerle ekonomik ve siyasi ilişkiler kurmaya başlamışlardır. Bu dönemde Türkiye ile Rusya Federasyonu, SSCB döneminden tevarüs eden iktisadi ve ticari ilişkilerini daha da artırarak sürdürmektedir.

Bu çalışma, Rusya Federasyonu'nun kuruluşundan itibaren ekonomisindeki gelişmeleri ve Rusya Federasyonu ile Türkiye'nin dış ticaret yapılarını, informal ticareti de kapsayacak şekilde, incelemeyi amaçlanmaktadır.

2. Rusya Federasyonu Ekonomisi

SSCB'nin son döneminde "glasnost" (açıklık) ve "prestroyka" (yeniden yapılanma) gibi reformlar ile Rusya Federasyonu döneminde liberalizasyon ve dışa açılma yönünde gerçekleştirilen reformlar sayesinde 1990'lı yılların başlarından günümüze, gelişmiş ülkelerin istikrarlı ekonomilerine kıyasla, Rusya Federasyonu'nun temel ekonomik göstergeleri daha hızlı bir gelişim göstermiştir. Rusya ekonomisi halen hızlı değişimlerin yaşandığı bir geçiş ekonomisi olarak karakterize edilebilir ve bu niteliği onu istikrarlı ekonomilerden ayırmaktadır (Bessonov, 2002: 565).

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan kaos ortamında Rusya'da ekonomik çöküş söz konusu olmuştur. Bunun ardından 1992 yılında, Rusya Federasyonu merkezi planlı sistemden piyasa ekonomisine geçebilmek için önemli ekonomik reformlar gerçekleştirmiştir. Fiyatlar serbest bırakılmış, mali denge sağlanmaya çalışılmış, ticari engeller ve teşvikler kısmen de olsa kaldırılmış, ülke ekonomisinin dışa açık hale gelmesi amaçlanmıştır. Ayrıca monopollerin kaldırılması ve geniş çaplı bir özelleştirme söz konusu olmuştur.

1992-1996 yılları arasında Rusya'da Rusya için küçük ve orta ölçekli sayılan devlet kurumları hızla voucher sistemi kullanılarak özelleştirilmiştir. Ancak özelleştirme adı altında ülkede özel sektörü oluşturmak amacıyla gerçekleştirilen bu satışlar ya zengin bürokratlar ile kurum yöneticilerine ya da kısmen yabancı yatırımcı bulan yine büyük çoğunluğu bürokrat olan kişilere satılmıştır. Özelleştirme sürecinin ilk aşamasında (1992-1995 yıllarında) tarım, hizmet ve sanayi sektörlerindeki küçük ve orta ölçekli işletmeler özel girişimcilere devredilirken, ikinci aşamada (1996 yılında) devlet kontrolündeki bazı büyük ve karlı işletmelerin yönetimi, bütçe açıklarını finanse etmek amacıyla, alınan krediler karşılığı bankalara satılmıştır. 1997 yılında başlayan üçüncü aşamada ise devlet kontrolündeki işletmeler belirli ön hazırlık aşamalarından sonra tek satışa sunulmaya başlanmıştır. Böylece tarım, sanayi, inşaat, gıda gibi sektörlerdeki kurumlar büyük ölçüde özelleştirilmiştir (Kosals, 1995: 10).

Tablo 1 : Rusya Federasyonu'nda Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeler

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
1992	148,7	-	2 680	53.6	43.0	-	2600	-14.5	-
1993	148,7	-	3 000	59.6	44.3	-	900	-8.7	5.5
1994	148,4	277.0	2 650	67.5	50.5	2.19	320	-12.7	7.4
1995	148,3	337.9	2 600	81.1	60.9	4.56	131	-4.1	8.5
1996	147,9	419.0	2 400	88.6	68.8	5.12	21.8	-3.4	9.6
1997	147,5	436.0	2 740	88.3	73.6	5.80	11.0	0.9	10.8
1998	147,1	277.8	1 882	74.9	59.2	9.70	27.7	-4.9	11.8
1999	146,7	184.6	1 238	75.7	39.6	24.60	85.7	5.4	12.9
2000	145,9	240.9	1 724	105.5	44.6	28.1	20.8	8.3	10.6
2001	145,2	310.0	2 157	103.1	59.0	29.1	21.5	5.0	9.1

(1) Nüfus: Milyon, (2) Gayrisafi Yurtiçi Hasıla: Milyar Dolar, (3) Kişi Başına Düşen Gayrisafi Yurtiçi Hasıla: Dolar, (4) İhracat: Milyar Dolar, (5) İthalat: Milyar Dolar, (6) Parite: 1 Dolar = ..., (7) Enflasyon: Yüzde, (8) Büyüme Oranı: Yüzde, (9) İşsizlik Oranı: Yüzde

Kaynak : Rusya Federasyonu Devlet İstatistik Komitesi verilerinden derlenmiştir.

Bu dönemde GSYİH'da önemli artışlar söz konusudur. 1994 yılında 277 milyar dolar olan GSYİH, 1997 yılında 436 milyar dolara yükselmiş, 1998 yılında kriz nedeniyle 277.8 milyar dolara gerilemiş, 1999 sonlarından itibaren krizin aşılmaya başlamasıyla tekrar yükselme trendine girerek 2001 yılında 310 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Tablo 1).

2.1. 1998 Krizi

Rusya Federasyonu'nda 1998 Ağustos ayında başlayan bir iktisadi kriz yaşanmıştır. Doğu Asya ülkelerinde oluşan mali kriz ile birlikte dünya petrol fiyatlarındaki düşüş ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sırasında izlenen istikrar politikalarının yeterli mali ve yapısal reformlarla desteklenememesi neticesinde, kamu gelirlerinin yeterli derecede artırılmaması, dış borçlanmanın -özellikle kısa vadeli- artması, yatırımlarda ve buna bağlı olarak üretimde artış sağlanamaması krizin oluşmasında etkili olmuştur. Buna ilaveten Rusya Federasyonu'nun önemli bir petrol ve doğal gaz ihracatçısı ülke olmasından dolayı petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki düşüş ihracat gelirlerini büyük ölçüde etkilemiştir.

Krizi aşmak için Ruble’de devalüasyon yapılmıştır. Ancak devalüasyonun ihracatı artırıcı etkisi oldukça sınırlı kalmasına karşılık ithalat önemli oranda azalmıştır. 1998 yılında 74.9 milyar dolar olan ihracat, 1999 yılında 75.7 milyar dolar olmuş, 59.2 milyar dolar olan ithalat ise azalarak 39.6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalattaki azalmayla birlikte ithalata dayalı üretimde de düşüşler yaşanmıştır. Buna bağlı olarak 1997 yılında 436.0 milyar dolar olan GSYİH, 1998 yılında 277.8 milyar dolara gerilemiştir (Tablo 1).

Rusya’da ortaya çıkan bu kriz sonucunda, bankacılık sistemi çökmüş, döviz darboğazı yaşanmış, enflasyon artmış, dış ticarete akreditif işlemleri azalmaya başlamıştır. Ayrıca 1998 Ağustos ayında alınan moratoryum ve konsolidasyon kararlarının ardından, Rusya’nın dış piyasalardan yabancı kaynak bulması zorlaşmıştır. 1997 yılında % 0.9 olan büyüme oranı, 1998 yılında % -4.9 olmuştur (Tablo 1). 1998 krizi Rusya ile Türkiye arasındaki ticari ilişkileri de derinden etkilemiştir. İki ülke arasındaki dış ticarete % 35’e yakın hacim daralması görülmüş, 1997’de 4.1 milyar dolar olan iki ülke arasındaki ticaret hacmi, 1998 yılında 3.5 milyar dolara inmiştir. Rusya’daki kriz sonucunda Türkiye’nin taahhüt, ticaret (bavul ticareti dahil), turizm sektörleri olumsuz etkilenmiştir. Rusya ile bavul ticareti yapan Türk firmaları en çok etkilenen kesim olmuştur. Türkiye ile Rusya arasında 1997 yılında 2.1 milyar dolar olan resmi ihracat, 1998 yılında 1.3 milyar dolara, 1999 yılında ise 586.6 milyon dolara gerilemiştir. İthalatta Türkiye’nin etkilenmesi söz konusu olmamıştır. 1997 yılında 2.1 milyar dolar olan ithalat, 1998 yılında artarak 2.1 milyar dolar olmuştur (WTO, 2002). 1997 yılında 5.8 milyar dolar olan bavul ticareti, 1998 yılında 3.6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca kriz sonrasında Türk sermayeli Rus şirketlerinin sayısında da önemli miktarda azalma olmuştur. T.C. Ticaret Müşavirliğinin kayıtlarına göre, 1997 ile 2000 yıllarındaki kayıtlı Türk şirketlerinde yaklaşık olarak 1/3 oranında azalma olduğu; 1997 yılı sonlarında kurulan ve merkezi Moskova’da bulunan Rus-Türk İşadamları Birliği’nde ise 1997-1998 yılı kayıtlı üye sayısı 400’ün üzerindeyken, yine Ağustos 2000’de bu sayının 270’lere indiği görülmektedir (Kılıçbeyli, 2000: 41).

Rusya’da 1999 sonrasında krizin aşılmakta olduğuna dair belirtiler gözlenmiştir. Şöyle ki 1999 yılında 184.6 milyar dolar olan GSYİH artmaya başlamış ve 2000 yılında 240.9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1999 yılında % 5.4 olarak gerçekleşen büyüme, 2000 yılında % 8.3 olmuştur (Tablo: 1).

Petrol ve doğal gaz dünya fiyatlarının yeniden artması, Rusya’nın kriz sonrasında ihracatında yaşanan gerilemeyi hafifletmiş ve devalüasyonun ithalatı azaltan etkisi ile birleşerek önemli bir ticaret fazlasına yol açmıştır. 1999 yılında dış ticaret

fazlasında artış söz konusudur ve dış ticaret, uluslararası piyasalardaki birincil ürün fiyatlarına bağlı olarak 36.1 milyar dolar fazla vermiştir. 1999 yılında 75.7 milyar dolar olan ihracat, 2000 yılında 105.5 milyar dolar olmuş, 39.6 milyar dolar olan ithalat ise ılımlı bir artışla 44.6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Rusya Federasyonu Dış Ticaret Komitesi (GOSKOMSTAT) verilerine göre, 2001 yılında dış ticaret hacmi son on yılın en üst seviyesi olan 162.1 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak, aynı yıl içinde ticaret fazlası 9.7 milyar dolar azalarak 44.1 milyar dolar olmuştur. İhracat % 2.3'lük gerileme ile 103.1 milyar dolar; ithalat da % 21.7'lik artışla 59.0 milyar dolar olmuştur.

2.2. Başlıca İktisadi Sektörlerde Gelişmeler

1990-1999 yılları arasındaki başlıca sektörlerin GSYİH içindeki paylarına bakıldığında, bu dönem içinde tarım ve sanayi sektörlerinin ağırlığının düştüğü, hizmetler sektörünün ağırlığının ise arttığı görülmektedir. 1990 yılında % 16.6 olan GSYİH içindeki tarımın payı 1999 yılında % 6.6'ya, % 48.4 olan sanayinin payı % 37.7'ye düşmüş ve % 35 olan hizmet sektörünün payı ise % 55.7'ye yükselmiştir (Tablo 2).

Sovyetler Birliği döneminde tarımın kolektivizasyonu, çoğu tarımsal işletmede verimsizliği getirmiştir. Tarımda üretim birimlerinin kurulması şeklinde başlayan dönüşüm, yeni kolhoz (kollektif çiftlik) ve sovhoz (devlet çiftlikleri) yapısını değiştirmiştir. 1992 yılında, sovhoz ve kolhozlar, Rusya'da yeniden örgütlenme işlemlerinin başlamasıyla birlikte, anonim şirket, limited şirket, üretici kooperatifi veya özel çiftlikleri içeren küçük bağımsız işletmeler gibi değişik yasal ve örgütsel biçimlere gönüllü olarak geçmişlerdir. Kronik sermaye yetersizliği ve devlet yardımlarına bağımlı olmak, bugünkü işletmelerin karşılaştığı sorunlardır. Gerekli ekipmanın temininde yaşanan mali güçlükler ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle yeni kurulan bu şirketlerden bazıları faaliyetlerine son vermişlerdir (Bell, 2002: 295).

Rusya Federasyonu Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre, tarım üretimi 1998 yılına kadar giderek azalmış. 1993 yılında % 96, 1994 yılında % 84.5 olan tarım üretim indeksi 1998 yılına kadar düşmüş ve 1998'de % 65 olarak gerçekleşmiştir. 1998 yılından sonra ise artarak 2002 yılında % 79.7 olarak gerçekleşmiştir. Rusya sanayisi, demir-çelik endüstrisi ve kömüre dayalı enerji gibi ağır sanayi alanlarında önemli ölçüde gelişmiştir. 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nde endüstrileşme, yoğun olarak petrol, doğal gaz ve petrokimya alanlarında görülmeye başlanmıştır. Tüketim mallarına yönelik sanayi üretimi ise geleneksel olarak fazla gelişmemiştir. Rusya sanayisinin bir başka dikkat çekici özelliği, uzun yıllar boyunca batıyla rekabet edebilecek nitelikte ürünler üreten savunma sanayisi üzerinde yo-

ğunlaşmış olmasıdır. Bu sektör son yıllarda dayanıklı tüketim malları üretimine yönlendirilmiştir (Bell, 2002: 295-297).

Tablo 2 : Rusya'da Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları (Yüzde)

	1990	1995	1999
Tarım	16.6	7.9	6.6
Sanayi	48.4	39.2	37.7
Hizmetler	35.0	52.9	55.7

Kaynak : <http://www.fifoost.de>

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda sanayi üretiminde önemli ölçüde bir düşüş yaşanmıştır. Önceleri üretim devlet sübvansiyonları ile yürütülürken Rusya Federasyonu döneminde giderek bu sübvansiyonların kaldırılması ve yeterli derecede yabancı sermayenin ülkeye getirilememesi neticesinde, işletmeler yatırım için yeni kaynaklar bulamamış ve üretim önemli ölçüde azalmıştır. Dünya Bankası verilerine göre bu düşüş, 1992'den itibaren % 40 düzeyindedir (Mumcu ve Türkoğlu, 1998: 23). Bu durumun başlıca nedeni, sanayi üretiminin ülke toprakları içerisinde birbirine bağımlı olarak gelişmiş olmasıdır. Dağılma sonrasında sanayilerin birbirini besleyen kolları farklı devletlerin sınırları içerisinde kaldığından sanayide de 1989-1999 yıllarında Rusya Federasyonu sanayisinde yeniden yapılanma söz konusu olmuştur (Bell, 2002: 295). Rusya Federasyonu Devlet İstatistik Komitesi'nin verilerine göre, 1994-2002 yılları arasında sanayi üretiminde önemli sayılabilecek artışların olduğu görülmektedir.

Rusya Federasyonu'nda enerji üretimi ve ticaretinin özel bir önemi vardır. Rusya, dünya doğal gaz üretiminde birinci, petrol üretiminde üçüncü, kömür üretiminde ise dördüncü sırada yer almaktadır. Doğal gaz rezervleri, dünya rezervlerinin % 40'ı civarında olup, petrol rezervleri ise 25 milyar ton olarak tahmin edilmektedir (Mumcu ve Türkoğlu, 1998: 28).

Rusya Federasyonu'nun enerji üretim miktarı Tablo 3'de gösterilmiştir. Enerji üretiminde 1998 yılı hariç, artış söz konusudur. 1997 yılında 297 milyon ton olan ham petrol üretimi 2001 yılında 337 milyon ton, 177 milyon ton olan petrol ürünleri üretimi 348 milyon ton, 571 milyon ton olan doğal gaz üretimi 581 milyon ton, 245 milyon ton olan kömür üretimi 269 milyon ton ve 834 milyar kwh olan elekt-

rik üretimi 888 milyar kwh olmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra, önemli petrol kaynaklarının Azerbaycan ve Kazakistan'da kalması sonucu, Rusya'nın petrol üretimi SSCB'deki eski seviyesine ulaşamamıştır.

Tablo 3 : Rusya Federasyonu'nun Enerji Üretim Miktarı (Milyon Ton)

	1997	1998	1999	2000	2001
Ham Petrol	297	294	295	313	337
Petrol Ürünleri	177	164	169	154.1	348
Doğal Gaz (m3)	571	591	591	555	581
Kömür	245	232	249	258	269
Elektrik (Milyar kwh)	834	826	845	876	888

Kaynak : TC Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2001

Zengin doğal kaynaklarıyla dünyanın en önemli stratejik merkezlerinden biri konumunda bulunan Rusya Federasyonu, 1700 trilyon kübik feet, yani 49 trilyon metreküp civarında olduğu tahmin edilen doğal gaz kaynaklarıyla toplam dünya rezervlerinin % 35'ini elinde bulundurmakta, aynı zamanda petrol rezervlerinde de Suudi Arabistan ve ABD'nin ardından üçüncü sırayı almaktadır. 1997 yılında 571 milyar m³ olan doğal gaz üretimi 2001 yılında 581 milyar m³ olmuştur (Tablo 3).

3. Rusya Federasyonu ve Türkiye'nin Ticari İlişkileri

3.1. Rusya Federasyonu'nun Dış Ticaret Yapısı

Rusya Federasyonu ekonomisinin dışa açılmasıyla ekonomide dış ticaretin önemi de artmıştır. Dış ticaretin serbestleşmesi ile bir taraftan ülkede mevcut sermayenin dışa kaçması süreci yaşanırken, diğer taraftan da ithalat yoluyla ülkenin mal talebinin karşılanması söz konusu olmuştur. Son yıllarda hammadde ihracatının, yapılan toplam mal ithalatına kıyasla yüksek olması da, ülke dış ticaret dengesinin pozitif olması ve dış ticaretin gelişmesinde önemli rol oynamıştır (Skazov, 1998: 7).

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Rusya'da dış ticaret hacminin artması söz konusu olmuştur. 1992 yılında % 18.22 olan ticarete bağımlılık oranı, 1998 yılında % 40.52 olmuştur. Burada hem ihracat hem de ithalatın giderek arttığı görülmektedir. 1992'de % 9.78 olan ihracata bağımlılık oranı ve % 8.44 olan itha-

lata bağımlılık oranı, artarak 1998 yılında sırası ile % 25.09 ve % 15.43 olmuştur (İlliasova, 2002: 6).

Piyasa ekonomisine geçişle birlikte Rusya Federasyonu dış ticareti pozitif gelişmeler göstermeye başlamıştır. Rusya'da 90'lı yılların ortalarına kadar ticaret hacminde artışlar, 1997 yılından sonra ise düşüşler görülmektedir. Ham petrol, doğal gaz ve alüminyum dünya fiyatlarındaki artışlar, Rusya'da ihracat gelirlerini artırmış ve bu durum GSMH üzerinde olumlu rol oynamıştır. 1998 yılında görülen kriz neticesinde Rusya Federasyonu'nun 1998 yılındaki ihracatı, 1997 yılına göre % 15 oranında azalarak 74.9 milyar dolar, ithalatı ise bir önceki yıla göre % 12.7 oranında azalarak 59.2 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, bundan dolayı dış ticaret hacmi de 134.1 milyar dolara düşmüştür. 1999 yılından itibaren dış ticarete tekrar pozitif gelişmeler başlamış ve 2000 yılında dış ticaret hacmi 150.2 milyar dolar olmuş ve piyasa ekonomisine geçişten sonraki yıllarda ilk kez ihracat 105.5 milyar dolarla 100 milyar dolar sınırını aşmıştır. İthalat ise düşük seviyesini korumuş ve 44.6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Tablo 1).

Ayrıca 90'lı yıllarda informal bir ticaret biçimi olarak başlayan bavul ticareti hacmi büyük boyutlara ulaşmıştır. Bavul ticaretinin büyüklüğü hakkında bir fikir vermek üzere şöyle bir karşılaştırma yapılabilir: 90'lı yılların ortalarında Rusya'nın Türkiye ile dış ticaret hacmi yaklaşık 2.5 milyar dolar iken, bu ülke ile olan bavul ticareti hacmi bu miktarın iki katı olarak gerçekleşmiştir. Bu yolla ithalat genellikle Türkiye, Çin, İtalya, Polonya ve Ukrayna gibi ülkelere yapılmıştır (Avdokuşin, 2002: 102).

1990 yılından günümüze ticarete konu olan belli başlı ürünlerin ihracat değerleri göz önüne alındığında, Rusya'nın ihracatında ilk sıralarda kömür, ham petrol, doğal gaz, kereste gibi ürünlerin geldiği görülecektir. 90'lı yıllarda Rusya ihracatında, hammadde ve dolayısıyla enerji önemli bir yer tutmaktadır. Petrol, doğal gaz ve metalürji ürünleri Rusya döviz gelirlerinin 2/3'nü oluşturmaktadır (Avdokuşin, 2001: 92). 1998 yılında Rusya'nın ihracatında, krizin üretimi daraltmasının dış ticarete yansımaları olarak düşüş söz konusu olmuş, ancak daha sonra tekrar artış yaşanmıştır. Örneğin 1997 yılında 14.7 milyar dolar değerinde olan ham petrol ihracatı 1998 yılında düşmüş ve 10.2 milyar dolar olmuş, ancak daha sonra artarak 2000 yılında 25.3 milyar dolar olmuştur (DTM, 2002).

1997-2000 arasında Rusya Federasyonu tarafından ithal edilen belli başlı ürünlerin değerlerine bakıldığında ise, ilk sıralarda gıda maddelerinin yer aldığı görülmektedir. Bunu ilaç, giyim, makine ve teçhizat izlemektedir. Rusya'nın ithalatı, ihracatının aksine çok daha geniş bir ürün yelpazesine sahip olup ithal edilen mal tür-

leri yıldan yıla büyük değişiklikler göstermektedir. 1990'ların başlarında gıda maddeleri, ilaç, tüketim malları, sigara, 1995'de inşaat malzemeleri, otel ve lokanta ekipmanları, mobilya, daha sonraki yıllarda elektronik eşya, telekomünikasyon ürünleri büyük talep görmekteydi. 1997 yılı ithalatında makineler-elektrikli makineler-taşıtlar grubu % 19.9, gıda-içecek-tütün grubu % 15.2, kimyasallar % 9.5, taşıtlar % 3.4, demir-çelik ürünleri % 3.5, madeni yağlar % 2.8 ve giyim-ayakkabı % 1.0 oranında yer işgal etmekteydi. 1998 ithalatının % 26'sını makineler-taşıtlar grubu oluşturmaktadır. Et ve diğer gıdalar, sigara, ilaç, şeker, tıbbi cihazlar 1998'de de önemli ithal kategorileri arasında yer almıştır. Ağustos 1998 krizinden sonra rublenin % 75 oranında devalüasyona uğraması ithalatın yarı yarıya azalmasına sebep olmuştur. Gıda ve içecek maddeleri, sıhhi tesisat, inşaat malzemeleri, ilaç ithalatı en çok düşen mal grupları arasındadır (www.gks.ru).

3.2. Türkiye ve Rusya'nın Dünya Ticaretindeki Yeri

Tablo 4'teki veriler göz önüne alındığında, Rusya İhracatının dünya ihracatı içindeki payının Türkiye'ye kıyasla daha yüksek olduğu, her iki ülkenin dünya ihracatı içindeki payı artmakla birlikte, Rusya'nın payının daha hızlı arttığı, 1995 yılında % 1.62'den, 2000 yılında % 1.67'ye ulaştığı görülmektedir. Türkiye'nin payı ise söz konusu yıllar boyunca % 0.42 civarında kalmıştır (UNCTAD, 2001).

Her iki ülke ithalatının dünya ithalatı içindeki paylarına bakıldığında, Rusya'nın payının 1995 yılından 2000 yılına kadar düştüğü, Türkiye'nin payının ise arttığı görülmektedir. Şöyle ki, Rusya'da 1995 yılında % 1.32 olan ithalat payı, 2000 yılında % 0.75, 2001 yılında da % 0.94 olmuştur. Türkiye'nin ise 1995 yılında % 0.69'dan 2000 yılında % 0.82'ye çıkmış, 2001 yılında ise düşerek % 0.69 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılından sonra ise Rusya ithalatının dünya ithalatı içindeki payı artmış, Türkiye'nin payı ise azalmıştır (Tablo 4).

1994 yılında TL'nin yüksek oranda değer kaybetmesi, Türkiye'nin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünü olumlu yönde etkilemiştir. 1994 ve 1995 yıllarında ihracat sırasıyla % 18 ve % 19.5 oranında artış kaydetmiştir. 1995 yılında TL'nin reel olarak önemli oranda değerlenmesine rağmen ihracatın yüksek oranda artışı, büyük ölçüde dünya ticaretindeki artıştan kaynaklanmıştır. 1995 yılından itibaren işle ihracat artış hızında gerileme yaşanmıştır. 1997 yılından itibaren, Uzakdoğu ülkelerinde mali piyasalarda başlayan kriz neticesinde, 1998 yılında dünya ekonomisinin büyümesi sadece % 2.2 oranında kalmış ve dünya ihracatı % 1.6 oranında gerilemiştir. Dolayısıyla bundan Türkiye'nin ihracatı da olumsuz etkilenmiştir. Özellikle 1998 yılı Ağustos ayında, krizin Türkiye'nin en önemli pazarlarından birisi

durumundaki Rusya'ya sıçraması, ihracatın artışını önemli derecede engellemiştir. Dünya talebindeki daralma ve dünya mal fiyatlarında gözlenen düşmeden Türkiye'nin dış ticareti önemli ölçüde etkilenmiş ve 1998 yılında ihracat ancak % 2.7 oranında artarak 27 milyar dolara ulaşmıştır. Global ekonomik krizin etkilerini 1999 yılında da hissettirmesi, ayrıca, 17 Ağustos ve sonrasında yaşanan depremlerin sonucunda % 6.1 oranında daralan ülke ekonomisi, ihracatı da olumsuz yönde etkilemiş ve 1999 yılında ihracat % 1.4 oranında azalarak 26.6 milyar dolara gerilemiş, 2000 yılından itibaren tekrar artış trendine girmiştir (DİE, 2002).

Tablo 4 : Rusya Federasyonu ve Türkiye'nin Dünya Ticaretindeki Payları

		(1)	(2)	(3)	(4)
Dünya	1990	3 483.0		3 603.5	
	1995	5 126.6		5 199.0	
	2000	6 338.2		6 510.8	
	2001	6 112.0		6 298.6	
Rusya	1990	-	-	-	-
	1995	82.9	1.62	68.8	1.32
	2000	105.5	1.67	49.1	0.75
	2001	103.1	1.69	59.0	0.94
Türkiye	1990	13.0	0.37	22.3	0.62
	1995	21.6	0.42	35.7	0.69
	2000	26.6	0.42	53.5	0.82
	2001	27.8	0.45	42.5	0.67

(1) ihracat: milyon dolar, (2) dünya ihracatı içindeki payı: yüzde, (3) ithalat: milyon dolar, (4) dünya ithalatı içindeki payı: yüzde

Kaynak : UNCTAD, Statistical Databases, Handbook of Statistics, Value and Shares of Exports and Imports, 2001.

UNCTAD verilerine göre büyük ülkelerin dünya ticaretindeki payları sırasıyla, 2000 yılında ABD % 12.1'lik payla ihracatta dünya birincisidir. Onu Almanya % 8.6, Japonya % 7.5, Fransa % 5.1, İngiltere % 4.4'lük paylarıyla izlemektedir. Dünya ithalatından ise, ABD % 17.9, Almanya % 7, Japonya % 5.4, Fransa % 4.8, İngiltere % 4.9'lük pay almaktadır (UNCTAD, 2001).

3.3. Rusya Federasyonu Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler ve Türkiye

Rusya'nın dağılan Sovyetler Birliği ülkeleri dışındaki ülkelerle ticaretinde sanayileşmiş batı ülkeleri, özellikle Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ilk sıralarda gelmektedir. 1998 yılında ihracatta Almanya 5.7 milyar dolar ile birinci sırada yer almaktadır. Almanya'yı sırasıyla 5.5 milyar dolar ile Ukrayna, 5.1 milyar dolar ile ABD, 4.6 milyar dolar ile Beyaz Rusya, 10'cu sırada 2.2 milyar dolar ile Polonya takip etmektedir. Türkiye ise, 1.93 milyar dolarla 13. sırada gelmektedir. İthalatta Almanya 5.5 milyar dolar ile ihracatta olduğu gibi yine birinci sırada yer almaktadır. Almanya'yı sırasıyla 4.5 milyar dolar ile Beyaz Rusya, 4.1 milyar dolar ile ABD, 3.2 milyar dolar ile Ukrayna, 10'cu sırada ise 1.1 milyar dolar ile Çin izlemektedir. Türkiye 519.3 milyon dolarla 21'ci sırada yer almıştır (UN, 1998).

Görüldüğü gibi Türkiye, Rusya'nın dış dünya ile olan ticaretinde ilk 10'a girmemekte, 1998 yılında Rusya'nın ihracatında 13'cü, ithalatında ise 21'ci sırada yer almaktadır. Oysa, Rusya Federasyonu Türkiye'nin dış dünya ile olan ticaretinde, ithalatta 3'cü, ihracatında ise 7'ci sıradadır.

2.4. Türkiye Açısından Rusya Federasyonu'nun Önemi ve Karşılıklı Ticaret

Gerek Rusya Federasyonu gerekse eski SSCB daima Türkiye'nin önemli ticari ortaklarından biri olmuştur. Türkiye'nin 90'lı yılların başlarından günümüze Rusya ile ticari ilişkileri dalgalı bir yapı arz etmektedir. İki ülke arasında dış ticaret dengesinde Türkiye aleyhine bir durum söz konusudur. 1998 yılındaki kriz sonrasında büyük düşüş gösteren ticari ilişkiler daha sonra tekrar yükselme trendine girmiş olmakla birlikte Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracatı ile Rusya'nın Türkiye'ye ihracatı arasında büyük fark bulunmaktadır. Dış ticaretim ürün yapısına bakıldığında gelecekte dengenin daha da fazla bozulacağı söylenebilir. Çünkü gelecek yıllarda Türkiye'nin Rusya'dan daha fazla doğal gaz satın alacağı, buna karşılık bavul ticareti gibi informal ticaret yapısının zamanla daralacağı, hatta ortadan kalkacağı düşünülmüşse iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin kritik bir hal alması beklenebilir. Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki dış ticarete Türkiye'nin aleyhine söz konusu bu açığın oluşmasında belirli faktörler etkili olmaktadır. 1984 yılında SSCB ile Türkiye arasında Doğalgaz Anlaşması imzalanmış ve alınan doğal gazın %70'inin mal ve hizmetler karşılığı ödenmesi konusunda anlaşılmıştır. Ancak, son yıllarda Rusya tarafı bu şartı yerine getirmemiş ve mal ve hizmetle geri ödeme oranı oldukça düşmüştür. Daha sonraki yıllarda imzalanan Mavi Akım ve Batı Doğal Gaz Hatının genişletilmesine ilişkin sözleşmelere ise söz konusu şart konulmamıştır. 1998

krizinde Rublenin % 75 oranında devalüasyonu sonucunda ithalatın pahalılaşması ve Rus halkının satın alma gücünün düşmesi nedeniyle ithalat büyük oranda azalmış ve dolayısıyla Türkiye'den yapılan ithalat da büyük oranda düşmüştür. Ayrıca kriz dolayısıyla ülke içinde üretim ve ihracat cazip hale gelmiş ve ithalat yoluyla karşılanan gıda ve tekstil ürünleri gibi mallar artık ülke içerisinde üretilmeye başlanmıştır. Son yıllarda uluslararası enerji fiyatlarındaki artış da Türkiye'nin aleyhine gelişen durumu daha da pekiştirmiştir.

Türkiye ile Rusya'nın 1990-2001 yılları arasındaki dış ticaret verilerinin seyri- ne bakıldığında, Rusya'ya yapılan ihracatın 1990 yılından 1997 yılına kadar arttığı ve Türkiye'nin aleyhine olan dış ticaret dengesinin düzeldiği, ancak Rusya'da yaşanan ekonomik kriz nedeniyle 1998 yılından sonra tekrar bir düşüşün olduğu görülecektir (Tablo 5). Bavul ticareti, halihazırda resmi ihracat kayıtlarına tabi değildir ve ağırlıklı olarak Rusya Federasyonu vatandaşlarına yönelik bu ticaretin de resmi rakamlara ilave edilmesi halinde iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gerçek boyutları ortaya çıkacaktır.

Türkiye'nin, 1990 yılında 530.7 milyon dolar olan Rusya Federasyonu'na yönelik ihracatı 1997 yılında 2.049 milyar dolara yükselmiş, ithalatı ise aynı dönemler itibariyle 1.2 milyar dolardan 2.048 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Söz konusu ülkeye yönelik 1998 yılı ihracatı, 1997 yılına göre % 34.4 oranında azalarak 1.347 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracattaki düşüş 1999 yılında da devam etmiş ve aynı dönemdeki ihracatı ise bir önceki yıla göre % 56.4 oranında azalarak 586.5 milyon dolar olmuştur. 2000 yılından itibaren ihracattaki düşüşün durduğu, önce ılımlı, ardından da hızlı bir artışla 2002 yılında 1.168 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2000 ve sonrasındaki bu artışlar dahi, Türkiye'nin, Rusya'ya yönelik ihracatını 1997 seviyesine ulaştıramamıştır (Tablo 5).

Kriz Rusya'dan yapılan ithalatı aynı oranda etkilememiş ve petrol ve doğal gaz fiyatındaki artış nedeniyle Türkiye aleyhine büyük bir dış ticaret açığı oluşmuştur. Rusya Federasyonu'ndan yapılan ithalat, ihracata kıyasla daha istikrarlı bir seyir izlemektedir. İthalattaki artış, doğal gaz başta olmak üzere ithal edilen hammadde fiyatlarındaki artıştan kaynaklanmaktadır. 2002 yılındaki ithalat 3.863 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Tablo 5).

1990 yılında 1.73 milyar dolar olan ticaret hacmi artarak 2002 yılında 5 milyar dolar ile bugüne kadarki en yüksek seviyesine ulaşmış, bu durum büyük ölçüde Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndan gerçekleştirdiği ithalattaki artıştan kaynaklanmıştır. Bununla birlikte, 2001 yılında Türk Lirası'nın devalüasyonunun ihracatçı firmalar lehine yarattığı rekabet ortamı ile Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na ih-

racatında artış, ithalatında ise gerileme yaşanmıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracatın, Rusya'dan yapılan ithalatı karşılama oranı 1990 yılından günümüze kadar düşük seyretmiştir. 1990 yılında % 42 olan bu oran, 2000 yılında % 16'ya kadar gerilemiş, ardından yükselerek 2002 yılında % 30 seviyesine ulaşmıştır (Tablo 5).

Tablo 5 : Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile Dış Ticareti

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1990	530.7	1 247.4	0.42	- 716.7	1 778.1
1991	610.6	1119.9	0.54	-509.3	1730.5
1992	441.9	1040.8	0.42	-598.5	1482.7
1993	504.7	1542.3	0.33	-1037.6	2047.0
1994	820.2	1046.0	0.78	-225.8	1866.2
1995	1238.1	2082.4	0.60	-844.3	3320.5
1996	1482.0	1846.0	0.80	-364.0	3328.0
1997	2049.3	2048.4	1.00	0.9	4097.7
1998	1347.5	2154.9	0.63	-807.5	3502.4
1999	586.6	2371.9	0.25	-1785.3	2958.5
2000	643.9	3.886.6	0.16	-3242.1	4529.9
2001	924.1	3435.6	0.26	-2511.5	4359.7
2002	1168.0	3863.0	0.30	-2695.0	5031.0

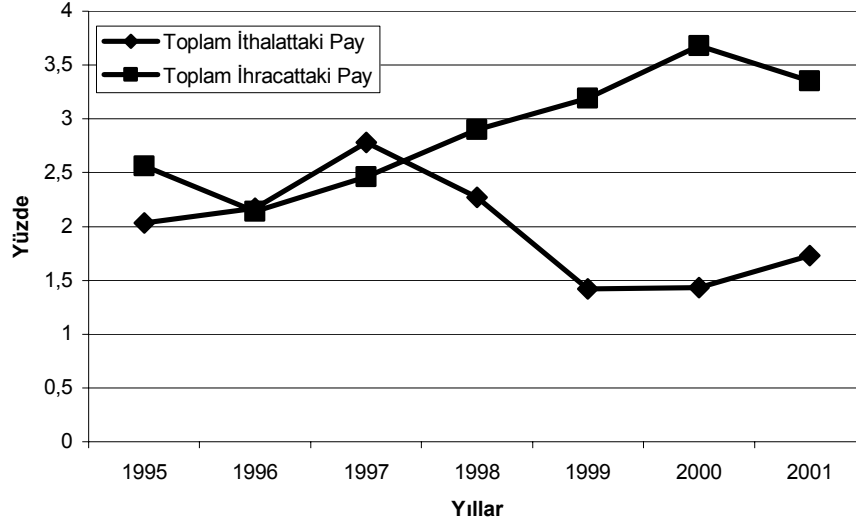
(1) İhracat: Milyon Dolar, (2) İthalat: Milyon Dolar, (3) İhracatın İthalatı Karşılama Oranı: Yüzde, (4) Dış Ticaret Dengesi: Milyon Dolar, (5) Dış Ticaret Açığı: Milyon Dolar

Kaynak : Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret İstatistikleri, 2003

1992-2000 yılları arasındaki verileri göz önüne alındığında, Rusya'nın Türkiye'nin ihracatındaki payının 1998 yılına kadar artış gösterdiği, 1998 yılından itibaren ise azaldığı görülür. 1992 yılında % 3 olan pay, 1997 yılında % 7.87'ye çıkmış, ancak 2000 yılında % 2.3'e düşmüş, ardından yükselerek 2002'de ancak % 3.3'e çıkabilmiştir. İthalatta ise krizin fazla etkili olmadığı ve genellikle artışın söz konusu olduğu, 1992 yılında % 4.95 olan toplam ithalattaki payın 2002 yılında % 5.5 olduğu görülmektedir (DİE, 2003).

Grafik 1'den de izlenebileceği gibi, Rusya'nın dış ticaretinde Türkiye'nin payı, Türkiye'nin dış ticaretinde Rusya'nın payından daha küçüktür. Rusya'nın ihracatında Türkiye'nin payı 1995 yılında % 2.56, 1997'de % 2.46 ve 2001'de % 3.35 olmuştur. Rusya'nın ithalatında ise 1995 yılında % 2.03 olan pay 1997 yılında % 2.78 olmuş, ancak 1998'den itibaren düşerek 2000 yılında % 1.43'e kadar gerilemiş ve 2001 yılında tekrar artış trendine girmiştir (% 1.73).

Grafik 1 : Rusya'nın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Yeri

Kaynak : EIU (2001). Russia, Country Report 3rd quarter

3.4.1. Bavul Ticareti (İnformel Ticaret)

Bavul ticareti, Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde son yıllarda, yurtiçi ticaretin kötü organizasyonuna ilaveten yurtdışına çıkış imkanlarının artmasıyla ortaya çıkan uluslararası ticaretin özel bir durumudur. Bavul ticareti Rus vatandaşlarınca bazı tüketim mallarının yurt dışından ucuz olarak satın alınmasını ve bu malların yolcu beraberinde ülkeye getirilmesini içermektedir. Bu yolla satılan mallar, geniş bir ürün yelpazesi oluşturmaktadır (bijuteri, elbise, küçük ev eşyaları, ayakkabı...). Bavul ticareti önceleri gümrük açısından herhangi bir sınırlamaya veya belgeye tabi olmadan yapılmaktaydı. Ancak daha sonraları Rusya Federasyonu Hükümeti bu ti-

carete bir takım sınırlamalar getirmişlerdir. Son yıllarda bavul ticareti önemli bir büyüklüğe ulaşmıştır. Bugün Rus vatandaşları bavul ticareti için Türkiye, Polonya, Çin, Yunanistan, Kıbrıs, Güney Kore, Umman, Mısır, Tayland, Hindistan gibi ülkelere gitmektedirler. Son zamanlarda tüketici taleplerinin değişmesi ile bavul ticareti İtalya, Fransa, İngiltere gibi ülkelere de yönelmiştir. Ancak Türkiye, Polonya ve Çin gibi ülkeler hala bavul tüccarları için en ucuz mal sağlayan ülkeler olma vasfını korumaktadır (Melniçenko, Bolonini ve Zavatta, 1997: 12).

Rusya'nın bavul ticareti yoluyla 1994-2000 yılları arasındaki ithalat seyrine bakıldığında, 1996 yılına kadar bir artış, 1997 yılından itibaren ise azalma görülmektedir. 1996'da 16.1 milyar dolar olan bavul ticareti 1998'de 13 milyar dolara, 1999 yılında ise 10.1 milyar dolara gerilemiştir. 2000 yılında tekrar artarak 10.5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1996 yılında bavul ticaretiyle yapılan ithalat en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Söz konusu yıl itibarıyla bavul ticaretinin resmi ithalat içindeki payı % 26'dır (www.tesob.org.tr/bavul.htm). Türkiye açısından bakıldığında, bavul ticaretinin hem olumlu hem de olumsuz yönleri bulunmaktadır. Ülke istatistiklerinde bu ticarete yer verilmemesine karşın Bavul ticareti, Türkiye için yüksek oranda döviz girdisi sağlamış ve çok sayıda üretim tesisinin kurulmasına imkan vererek, istihdam olanağı sağlamıştır. Ayrıca küçük ve orta boy işletmeler ihracatçı durumuna gelmiş ve büyümüştür. Bavul ticareti sayesinde, bugüne kadar ihracat konusunu olmayan bir kısım Türk malları için ihracat potansiyeli yaratılmıştır. Hazır giyim, deri giyim ve deri eşyalar, hediyelik eşya, mefruşat ve mutfak eşyaları gibi ürünlerin satışı artmıştır (www.tesob.org.tr/bavul.htm).

Bu olumlu etkilerinin yanında bavul ticaretinin olumsuz yönleri de olmuştur. Örneğin, Türk mallarının kalitesiz olduğuna dair bir imaj yaratılmıştır. Rusya'daki Türk malı imajı büyük oranda "Türk malı-kalitesiz, kötü mal" olarak yerleşmiştir. Rusya'ya bavul ticareti yoluyla satılan malların kalitesinin düşük tutulmasının temel nedeni ise Rus tüketicisinin alım gücünün düşük olmasıdır. Ayrıca, bavul ticaretinin kayıt dışı olması nedeniyle kayıtlı ekonomi aleyhine haksız rekabet yaratması söz konusu olmaktadır.

Rusya Federasyonu, bavul ticaretinin iç sanayisini olumsuz yönde etkilediği, bütçe gelirlerinin önemli bir kalemini oluşturan gümrük vergisinde önemli bir gelir kaybına yol açtığı, söz konusu ticarete konu olan malların kalite ve standart denetimine tabi olmadığı gibi gerekçelerle bu ticaret şekline kısıtlamalar getirmiştir. Rusya tarafından ilk sınırlamalar 1992 yılında gerçekleştirilmiştir. Önceleri, yukarıda da belirtildiği gibi, ülkeye vergi ödenmeksizin en çok 5000 dolar değerinde mal sokulabilmekteydi. Daha sonra bu limit 1993'te 2000 dolara, 1996 yılında ise

1000 dolara kadar indirilmiştir. 1 Ocak 2003'ten geçerli olmak üzere ise bavul ticaretine miktar ve fiyat sınırlaması getirilmiştir. Bu tarihten itibaren bavul ticaretine uygulanan gümrük kolaylıklarının kaldırılması, ağırlığı 50 kilogramı ve değeri 1000 doları aşan her türlü malın, gümrük vergisi ve KDV'si ödenerek, Rusya'ya girebilmesi söz konusu olmaktadır.

Çin ve Yunanistan'ın başta olmak üzere bazı balkan ülkelerinin ucuz mallarının sürekli artan bir rekabet baskısı yaratmasından dolayı Türk pazarı önemli kayıplara uğramıştır. Ayrıca ülkemizde finans maliyetlerinin çok yüksek ve istikrarsız olması, enerji ve hammadde maliyetlerinin yüksek olması, diğer tedarikçi ülkelere oranla işgücü maliyetlerimizin yüksek olması, vergi oranlarının yüksekliği, ihracatçıların rekabet şanslarını büyük ölçüde zayıflatmaktadır (Karahana, 2001: 23).

Bavul ticaretine mal üreten ve tüm Türkiye'ye yayılan işletmeler için Rusya ve diğer Avrasya ülkeleri önemli pazarlardır. Buna karşılık, bavul ticaretinin geçiş ekonomilerinin özgül şartları neticesinde ortaya çıkmış bir ticaret şekli olduğu dikkate alındığında bu ticaret şeklinin uzun vadeli olamayacağını, zaman içerisinde kontrol altına alınarak sınırlı hale getirileceğini tahmin etmek zor değildir. Özet olarak söylemek gerekirse, bavul ticareti, geçiş ekonomilerinin getirdiği şartlar sonucunda yaratılmış ve bu geçiş döneminin bitmesi ile sona erecektir (Ulçenko, 1997: 229; www.igeme.org.tr).

3.4.2. İki Ülke Arasındaki Ticarete Önemli Olan Sektörler ve Ürünler

Tablo 6'dan da izlenebileceği gibi, Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na yönelik ihracat kategorilerine bakıldığında, ihracatın 2/3'nü giyim-ayakkabı, gıda, kimyasal ürünler, elektrikli makineler ve otomotiv sektörüne ilişkin mallar oluşturmaktadır. İlk sırada 175 milyon dolar ile demir çelik eşya yer almaktadır. Meyveler 74.6 milyon dolar ile 2'ci, otomotiv ve yan sanayi 57.4 milyon dolar ile 3'cü, elektrikli makineler 49.7 milyon dolar ile 4'cü sırada yer almaktadırlar. Ayrıca önemli kalemler arasında tekstil ve konfeksiyon, ilaç ve tıbbi teçhizat, inşaat malzemeleri, deri, giyim, temizlik maddeleri yer almaktadırlar (DİE, 2001).

Belli başlı ithal kategorileri ise doğal gaz, petrol yağları, taşkömürü, demir-çelik döküntü ve hurdaları, petrol-bitümenli minerallerden üretilen yağ, demir ve çelik yarı mamuller, gazete kağıdı, kereste, alaşimsız alüminyum, alaşimsız çinko, arıtılmış bakır katotları ve ay çiçek tohumu teşkil etmektedir. Satın alınan malların % 90'ını sanayi için işlem görmüş veya işlem görmemiş hammaddeler ile işlem görmemiş yakıt ve yağlar oluşturmaktadır. Bunlar arasında en önemli yeri doğal gaz ithalatı tutmaktadır (DİE, 2001).

DİE'nin Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalat ile ilgili verilerine göre, 2001 yılında mineral yakıtlar 2.5 milyar dolar ile 1'ci sırada yer almaktadır. 2'ci sırada 337.8 milyon dolar ile demir çelik, 3'cü sırada 129.3 milyon dolar ile alüminyum ve alüminyum ürünleri ve 4'cü sırada 79.9 milyon dolar ile kağıt karton yer almaktadırlar. Ayrıca inşaat malzemeleri alanında navlun avantajı ve Türk firmalarının Rusya pazarındaki başarısı dolayısıyla, Türkiye'den bu ülkeye seramik küvet, lavabo, duvar kağıdı, boru gibi inşaat ürünlerinin ihracatı artmıştır.

2001 yılında Türkiye'nin çeşitli mal kategorileri itibariyle toplam ithalatı içinde Rusya'nın paylarına bakıldığında, doğal gazın 1.289 milyon dolar ile % 33, petrol yağları 328 milyon dolar ile % 8.4, petrol-bitümenli minerallerden üretilen yağ 324 milyon dolar ile % 8.3, taşkömürü 233 milyon dolar ile % 6, demir-çelik döküntü ve hurdaları 139 milyon dolar ile % 3.5, demir alaşımsız çelik 149 milyon dolar ile % 3.8 olduğu görülmektedir (DPT, 2003).

Tablo 6 : Çeşitli Kalemler İtibariyle 2001 Yılı Türkiye - Rusya Dış Ticareti (Milyon Dolar)

İhracat			İthalat		
Fasıl	Tutar	%	Fasıl	Tutar	%
Demir Çelik Eşya	175.941	19.0	Mineral Yakıtlar	2.528.608	73.6
Yenilen Meyveler	74.609	8.1	Demir Çelik	337.870	9.8
Otomotiv ve Yan S.	57.466	6.2	Alüminyum ve Ürünleri	129.340	3.8
Elektrikli Mak.	49.772	5.4	Kağıt Karton	79.999	2.3
Post Kürk	49.311	5.3	Gübreler	65.378	1.9
Plastikler	46.580	5.0	Çinko ve Çinko Ürünler	43.783	1.3
Kazanlar, Makineler	38.181	4.1	Ağaç, Ahşap Eşya	40.664	1.2
Sabunlar	33.823	3.7	Bakır ve Bakır Ürünleri	38.976	1.1
Giyim Eşyası	31.064	3.4	Selül. Madde Hamurları	20.615	0.6
Özel Do. Mensucat	30.277	3.3	Plastikler	15.345	0.4
Diğer	337.077	36.5	Diğer	135.089	3.9
Toplam	924.106	100.0	Toplam	3.435.672	100.0

Kaynak : Devlet İstatistik Enstitüsü, Dış Ticaret İstatistikleri, 2001

3.4.2.1. Enerji

Enerji ticaretinin önemli bir özelliği ve diğer sektörlerdeki ticaretten farkı, burada iktisadi ve siyasal çıkarların birbirine kenetlenmiş olmasıdır. Enerji ticareti ve

perspektifleri, her iki tarafın uluslararası siyasi ilişkilerinde önemli rol oynamaktadır. Türkiye için enerji ticareti, enerji kaynaklarının yetersiz oluşunun yanı sıra ülkenin jeopolitik konumu gereği petrol ve gaz ticaretinde transit geçiş üzerinde bir ülke olması nedeniyle önemlidir. Rusya için ise, toplam ihracatının yaklaşık % 85'i enerjiyle ilgili ürünlerden oluştuğu için hayati önem arz etmektedir. Bu nedenle Türkiye, Rusya için büyük bir pazar konumundadır.

Tablo 7 : Türkiye'nin Ham Petrol, Doğal Gaz ve Kömür İthalatında Rusya'nın Payı

Yıl	Ham Petrol		Doğal Gaz		Kömür	
	Rusya	Toplamda	Rusya	Toplamda	Rusya	Toplamda
1990	337.6	10.4	234.0	58.8	-	-
1991	24.5	1.1	312.4	63.4	-	-
1992	32.5	1.3	282.7	54.9	-	-
1993	192.2	6.3	350.2	59.6	44.6	14.4
1994	41.9	1.5	371.6	59.1	31.8	8.4
1995	197.9	6.0	522.3	51.8	53.9	19.8
1996	178.6	4.5	521.0	40.6	160.1	28.3
1997	107.5	2.9	637.7	59.0	154.2	24.8
1998	87.2	2.9	503.6	57.0	184.9	26.2
1999	366.5	5.3	609.1	57.5	165.2	25.1
2000	655.9	6.2	1.290.4	58.2	247.2	32.6
2001	910.3	7.7	1.452.9	60.6	165.3	25.1
2002	1.046.7	8.2	1.343.1	627	274	36.2

Kaynak : DPT, Dış Ticaret İstatistikleri, 2003

Tablo 7'den de izlenebileceği gibi, Türkiye doğal gaz ihtiyacının yaklaşık % 60'ını bu ülkeden karşılamaktadır. Petrol ithalatı ise istikrarsız olmakla birlikte artmaktadır. Türkiye 2000'li yıllarda enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü Rusya Federasyonu'ndan sağlama konusunda bir tercih yapmıştır. Bu tercih Rusya Federasyonu ile ekonomik ve ticari ilişkilerimizin geleceğini belirleyecek önemli bir faktördür. Türkiye'nin kömür ithalatında da Rusya'nın payı giderek artmaktadır. Rusya için Türkiye pazarı giderek önemli hale gelmektedir. 1993 yılında Rusya'dan yapılan kömür ithalatı 44.6 milyon dolar iken 2002 yılında 274 milyon dolara yükselmiş ve toplam kömür ithalatının % 36.2'sini oluşturmuştur (DİE, 2003).

3.4.2.2. Tekstil, Konfeksiyon, Deri Eşya ve Giyim Sektörü

Rusya, hazır giyim üretiminde hızla ilerlerken, kumaş ve yan sanayi ihtiyacı da buna paralel olarak artmaktadır. Türkiye ise kumaş ve aksesuar yan sanayi üretiminde hızla büyümüş ve güçlü bir konuma yükselmiştir. Son dönemde Türkiye'nin tekstil ihracatına bakıldığında Rusya Federasyonu'nun bu konuda önemli bir yere sahip olduğunu görülür (Tablo 8).

Türkiye'nin tekstil ihracatı giderek artan bir seyir izlemiştir. 1996 yılında 2.3 milyar dolar olan toplam tekstil ihracatı 2000 yılında 2.8 milyar dolara yükselirken Rusya'ya yapılan tekstil ihracatı ise, 1996 yılında 53.3 milyon dolardan, 2000 yılında 49.2 milyon dolara düşmüştür (Tablo 8).

Konfeksiyon sektöründe 1996 yılında yaklaşık 6.3 milyar dolar olan ihracat, 2000 yılında yaklaşık 7.2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Rusya'ya yapılan konfeksiyon ihracatı 1996 yılında 422.9 milyon dolardan 1997 yılında 676.6 milyon dolarla en yüksek seviyesine çıkmış, daha sonra ise sürekli düşüşler yaşanmıştır: 1998'de 373.5 milyon dolar, 2000'de 103.4 milyon dolar (DTM, 2001).

Tablo 8 : Türkiye'nin Tekstil, Konfeksiyon, Deri Eşya ve Giyim İhracatı (Milyon Dolar)

		1996	1997	1998	1999	2000
Tekstil	Rusya'ya	53.3	76.7	54.5	38.6	49.2
	Toplam	2.352.1	2.730.4	2.811.7	2.733.6	2.845.3
Konfeksiyon	Rusya'ya	422.9	676.6	373.5	129.7	103.4
	Toplam	6.344.2	7.088.6	7.644.0	7.145.0	7.256.5
Deri Eşya	Rusya'ya	6.2	3.9	2.6	5.9	6.1
	Toplam	38.4	39.6	36.1	30.5	33.7
Deri Giyim	Rusya'ya	85.7	34.9	31.3	21.0	26.0
	Toplam	308.8	283.8	290.4	231.8	267.4

Kaynak : DTM Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müd. İstatistikleri, 2001

Türk deri sanayi hem üretim değeri, hem de ihracat potansiyeli açısından Türkiye'nin sürükleyici sektörlerinden biridir. 1990'lı yıllarda bu sektörde ihracatın gelişmesindeki en büyük etken, Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerine gerçekleştirilen ihracattaki artış ve bu ülkelere gelen turistlere yönelik satışlardır. Türkiye, Rusya Federasyonu yanı sıra Avrupa'nın, BDT ülkeleri ve Eski Doğu Bloku ülkelerinden gelen deri ürünleri talebini de karşılamaktadır. Türkiye'nin deri eşya ihracatımızda Rusya 5. sırada yer almaktadır. 1996 yılında yaklaşık 38 milyon dolar olan deri eş-

ya ihracatı, 2000 yılında düşmüş ve 33 milyon dolar olmuştur (DTM, 2002).

1996 yılında yaklaşık 308 milyon dolar olan deri giyim ihracatı, 2000 yılında azalarak yaklaşık 267 milyon dolar olmuştur. Türkiye'nin deri giyim ihracatında Rusya 1996 yılında beşinci sırada ve 2000 yılında üçüncü sırada yer almaktadır. Burada söz konusu olan en yüksek değer 1997 yılında gerçekleşmiştir. 1996 yılında Rusya'ya yaklaşık 8 milyon dolar olan deri giyim ihracatı, 1997 yılında yaklaşık 34 milyon dolara çıkmış, ancak 2000 yılında düşerek yaklaşık 26 milyon dolar olmuştur (Tablo 8).

Son yıllarda Türkiye'de hayvancılık gerilemiş ve buna bağlı olarak deri ham maddeleri ithalatı artmıştır. Deri ve deri mamulleri ithalatı 2000 yılında bir önceki yıla göre % 79 oranında artarak 549 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalatın büyük bir kısmı ham deriden oluşmaktadır (DTM, 2001)

Tablo 9 : Türkiye'nin Rusya'ya İhraç Ettiği Gıda Maddeleri (Milyon Dolar)

ÜRÜNLER	1996	1998	2000	2001	2002
TARIMSAL ÜRÜNLER	347.356	332.1.	141.4	174.513	187.954
Gıda Maddeleri	345.123	330.1.	140.3	172.605	184.758
Canlı hayvanlar ve gıda	281.046	272.2.	108.4	151.498	169.649
Canlı hayvanlar	2	12.	0.6	30	-
Hububat ve mamulleri	97.284	80.1	2.3	1.427	1.203
Meyve, sebze ve ürünleri	81.236	120.7	75.4	115.264	142.014
Bal, şeker ve ürünleri	70.638	42.1	12.1	14.533	4.609
Hayvan yemleri	9	-	-	-	126
Diğer Gıda Maddeleri	31.878	27.9	18.5	20.242	21.695
İçkiler, tütün ve ürünleri	56.368	26	26.4	15.738	11.456
Alkollü ve alkolsüz içkiler	37.565	8.132	362.4	8.498	10
Tütün ve mamulleri	18.802	17.933	26.048	15.729	11.446
Hayvan ve bitki yağları	6.821	28.965	2.708	344	420
Yağlı tohum ve meyveler	888	2.919	2.792	5.025	3.232

Kaynak : DTM, Sektörel Dış Ticaret İstatistikleri, 2003

3.4.2.3. Tarım ve Gıda Sektörü

Rusya gıda sektörü, ABD ve Avrupa ülkeleri için çok önemli bir pazardır. Rusya'ya en büyük gıda ihracatı yapan ülke ABD'dir. Rusya'nın iç piyasasındaki ithal

gıda ürünleri yerli üretim gıda ürünlerinden daha fazladır. Bu bakımdan Rusya, Türkiye için hem şu andaki konumu itibariyle, hem de gelecekte barındırdığı potansiyeli ile önemli bir ticaret ortağıdır. Türkiye, Rusya'ya 1990'lı yıllardan başlayarak, sebze-meyve, hayvansal ve bitkisel yağlar, şeker ve şeker ürünleri, hububat, kakao ve kakao ürünleri, meşrubat ve alkollü içkiler ihraç etmeye başlamıştır. Türkiye'nin Rusya'ya gıda ihracatında ilk üç ürün, 1993 yılında, sırasıyla, tütün içeren sigaralar, şekerli sakız, ay çiçek yağı olmuştur.

1996-2002 yılları arasında Rusya'ya yapılan ihracat incelendiğinde, 1996 yılında 345.1 milyon dolar olan gıda ihracatının 1997 yılında artarak 433 milyon dolar olduğunu görülür. 1998 yılındaki kriz sonucunda gıda ihracatında düşüş olmuş ve 330.1 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılına kadar düşüş söz konusudur. Ancak 2001 yılından itibaren tekrar artış görülmüş ve 2000 yılında 140.3 milyon dolar olan ihracat, 2002 yılında 184.7 milyon dolara yükselmiştir (DTM, 2003).

3.4.2.4. Hizmet Ticareti (İnşaat ve Taahhüt Hizmetleri)

İki ülke arasındaki ticari ilişkilerde hizmet ticareti konusunda müteahhitlik hizmetleri önemli yer tutmaktadır. Başta Rusya Federasyonu olmak üzere, diğer BDT ülkelerinde de Türk müteahhitleri, önemli projeler üstlenmekte, T.C. Moskova Ticaret Müşavirliği verilerine göre, 1998 Yılı itibariyle 138 firmanın kontrat tutarının 9.2 milyar dolar olduğu ve 533 projenin gerçekleştirildiği görülmektedir. 1990 sonrası Türk inşaat firmalarının dış pazarlarında Rusya Federasyonu % 33.9 pay ile ilk sırada yer almaktadır. 1990-1999 döneminde yurt dışı projelerin % 27'ye yakın kısmı konut yapımına, % 13.48'i yol, köprü, tünel yapımına, % 10.77'i de endüstriyel tesisler yapımına ayrılmıştır (www.die.gov.tr).

4. Sonuç

Hammadde ve enerji kaynakları yönünden çok zengin olan eski Sovyetler Birliği'nde savunma ve uzay sanayi gibi alanlara büyük yatırımlar yapılmış, buna karşılık başta temel ihtiyaçlara yönelik yatırımlar olmak üzere tüketim malları üretimi büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Türkiye ise, bunun aksine Rusya Federasyonu'nun çok fazla ihtiyaç duyduğu başta gıda ve tekstil olmak üzere temel tüketim mallarında güçlü bir konuma sahip bulunmaktadır. Diğer taraftan sanayileşmede önemli bir aşama kaydeden Türkiye, yanı başındaki bu hammadde ve enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır.

1992 yılından itibaren Rusya'da piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşanmaktadır. Bu durum Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin hızla gelişmesinde etkili ol-

muştur. Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra sosyo-ekonomik bakımdan toparlanma süreci yaşamakta iken, 1998 yılında Asya ülkelerinde oluşan mali kriz ile dünya enerji fiyatlarındaki düşüş gibi dış etkenler; bütçe gelirlerinin toplanmasında yaşanan zorluklar ile gelirlerde artış sağlanamaması, giderlerin ise büyük oranda dış borçlanmayla karşılanmaya çalışılması, bunun doğal bir sonucu olarak toplam borçlar içinde kısa vadeli borçların artması, yatırımların sınırlılığı ve üretimde artış sağlanamaması gibi iç etkenler dolayısıyla ekonomik kriz yaşanmış ve Rusya ekonomisi zor bir dönem geçirmiştir. Bu kriz Rusya ile Türkiye'nin iktisadi ilişkilerine de yansımış ve Türkiye'nin taahhüt, ticaret (bavul ticareti dahil) ve turizm sektörlerini derinden etkilemiştir.

Rusya Federasyonu'nun ithalatında tüketim mallarının ağırlığı devam ettiği sürece bu pazarda Türk tüketim mallarına ihtiyaç duyulacaktır. Ayrıca, Türkiye'nin enerji açığını kapatmak için Rusya Federasyonu ile yaptığı doğal gaz anlaşmaları iki ülke arasındaki ticaret hacminin orta vadede yükseleceği beklentisini güçlendirmektedir. Ayrıca Türkiye ile Rusya arasında bavul ticareti çok önemli bir ticaret şekli olup, Türkiye'nin ticaret açıklarını önemli ölçüde dengelemektedir. Ancak bavul ticaretinin bu şekilde sürmesi beklenemez. Yasal bir zemine oturtularak normal ticarete dönüştürülmesi gerekir. Türkiye'nin, Rusya Federasyonu ile olan ilişkilerinin Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) kapsamında daha da geliştirilmesi mümkündür. Bu ilişki ticari ve ekonomik ilişkilerin artırılmasına zemin oluşturacağı gibi, KEİ'nin etkinliğinin artırılmasına da katkıda bulunacaktır.

Abstract: Geographical proximity and the existence of differing yet complementary economic structures create a huge potential for trade between Turkey and the Russian Federation. The latter's demand for basic consumption goods such as textiles and food can be met by Turkey, while Turkey's need for oil, natural gas and raw materials can be supplied by Russia. Finally, Russian markets provide good opportunities for Turkish construction industries.

Keywords: Russian Federation Economy, Turkey-Russian Federation Economic Relations, Informal Trade

Kaynakça

- Avdokuşin, E. F. (2001). *Mejdunarodnie Ekonomičeskie Otnoşeniya, Marketing*. Moskova.
Avdokuşin, E. F. (2002). *Mejdunarodnie Ekonomičeskie Otnoşeniya*. Moskova: Yurist.

- Bell, I. (2002). Regional Surveys of the World Eastern Europe, Russia and Central Asia. (2nd Edition) Europe Publications, Unwin Brothers Limited.
- Bessonov, V.A. (2002). Problemi Postroyeniya Proizvodstvennix Funktsiy v Rossiyskoy Perexodnoy Ekonomike, Analiz Dinamiki Rossiyskoy Perexodnoy Ekonomiki. M: Institut Ekonomiki Perexodnogo Perioda, VŞE.
- DİE (2003). Dış Ticaret İstatistikleri. www.die.gov.tr
- DTM (2001-2003). Sektörel Dış Ticaret İstatistikleri.
- EIU (2001). Russia Country Report 3rd quater.
- İlliasova, Tatiana S. (2002). İnclosure of the Russian Federation into APEC, Advantages and Disadvantages with Regard to External Trade. Moscow.
- Karahan, Ayhan (2001), "Laleli Penceresinden Dış Ticarete Bakış". LASİAD, Ocak.
- Kılıçbeyli, Elif Hatun (2000). "Avrasya Dosyası". Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 6, Sayı 4.
- Kosals, L. (1995), Privatizasiya i Vnutrenniy Krizis, No:10, Voprosi Ekonomiki-RAN.
- Melničenko, Tatyana, Alberto Bolonini ve Roberto Zavatta (1997), Rossiyskiy Çelnoçniy Biznes Obshaya Karakteristika i Vzaimosvaz s İtalyanskim Rinkom (problemnie issledovaniya, Nacionalniy Institut Sistemnix İssledovaniy Problem Predprinimatelstva.
- Mumcu, Zehra ve Meltem Türkoğlu (1998). Rusya Federasyonu Ülke Profili ve Bisküvi-Şekerleme Ürünleri İhracat Pazar Araştırması. İstanbul: İTO Yayınları (1998-33).
- Skazov, Denis, Vneşnyaya Torgovlya Rossii, Vremya Peremen (1998). Sankt-Peterburgskiy Gosudarstvenniy Universitet, Fakultet Menendjmenta, Kursovaya Rabota, Sankt-Peterburg.
- Ulçenko, N.Y. (1997), Ekonomiçeskie Otnoşeniya Respublikanskoy Turrsii i Rossii: İstoriya i Sovremennoe Sostoyanie, Sbornik "Turtsiya: Sovremennie Problemi Ekonomiki i Politiki.
- United Nations (1998). International Trade Statistics Yearbook.
- UNCTAD (2001). Statistical Databases, Handbook of Statistics, Value and Shares of exports and imports.
- World Trade Organization (2002), International Trade Statistics.
- <http://www.fifoost.de>
- www.die.gov.tr
- www.gks.ru
- www.igeme.org.tr
- www.tesob.org.tr/bavul.htm